

DOI: <https://doi.org/10.36719/2663-4619/117/14-22>

Altay Kərimli

Bakı Dövlət Universiteti

doktorant

<https://orcid.org/0000-0002-4212-076X>

altaykarimli@gmail.com

Skandinaviya və Azərbaycanada sosial xidmətin təşkili: oxşar və fərqli cəhətlər

Xülasə

Mövzu Skandinav rifah dövləti modelini və vətəndaş cəmiyyətinin bəzi xüsusiyyətlərini təqdim edir. Burada sosial dövlətin və vətəndaş cəmiyyətinin sosial işə, təhsilə və təcrübəyə necə təsir etməsi qısaca müzakirə edilir. Skandinav rifah dövləti məşhur bir anlayışdır. Bu model İsveç, Finlandiya, İslandiya, Danimarka və Norveçə aiddir. Sadalanan ölkələr arasında fərqlər olsa da, Skandinav rifah modelini dünyanın digər ölkələrində olan sistemlərdən fərqləndirən əsas oxşarlıqlar var. Burada ilk növbədə Danimarka və Norveç nəzərdən keçiriləcək. Rifah dövləti bu ölkələrdə 2-ci Dünya Müharibəsindən sonra Danimarka və Norveçin yenidən qurulduğu bir dövrdə inkişaf etdi. Bu anlayış 18-ci əsrin sonlarından sənayeləşmə və urbanizasiya səbəbindən icmalardakı strukturların dəyişdiyi vaxtdan başlayaraq islahatlar və yeni sosial qaydalar üzərində quruldu.

Açar sözlər: *Skandinav rifah dövləti modeli, sosial dövlət, vətəndaş cəmiyyəti, rifah dövləti, sosial iş*

Altay Karimli

Baku State University

PhD student

<https://orcid.org/0000-0002-4212-076X>

altaykarimli@gmail.com

Organization of Social Services in Scandinavia and Azerbaijan: Similarities and Differences

Abstract

The subject matter encompasses the Scandinavian welfare state model and certain characteristics of civil society. It offers a concise exploration between the welfare state and civil society on the realms of social work, education, and practice. The Scandinavian welfare state is a well-known concept. This assertion pertains to the countries of Sweden, Finland, Iceland, Denmark, and Norway. Despite the evident disparities among the countries under consideration, a thorough examination reveals several hallmark distinctions that serve to delineate the Scandinavian welfare model from systems in other countries. In this study, the initial focus will be on Denmark and Norway. The development of the welfare state in these countries occurred during the post-World War II reconstruction of Denmark and Norway. The concept was founded on a series of reforms and the emergence of novel social regulations that commenced in the late 18th century. These developments coincided with profound transformations in community structures, precipitated by the processes of industrialization and urbanization.

Keywords: *The Scandinavian welfare state model, social state, civil society, welfare state, social work*

Giriş

Bir neçə ildir ki, Birləşmiş Millətlər Təşkilatı (BMT) Skandinaviya əhalisini dünyanın ən xoşbəxtləri sırasına daxil edir. Xoşbəxtliyə töhfə verən amillərdən biri də insanlar arasında olan inamdır. Digər amil zəngin və kasıb arasında kiçik fərqlə gəlir bərabərliyi. Bərabərlik Skandinav rifah dövlətinin xarakterik cəhətlərindən biridir. Bərabər icmalar daha az cinayət nisbətləri, daha az narkotik maddə istifadəsi və daha az psixi sağlamlıq problemləri kimi daha az sosial problemlər yaradır. Biz bilirik ki, bu gün ölkələrimiz zəngin və fərvandır və bu, cəmiyyətlərimizin rifahla məşğul olmasına təsir göstərir. Hər iki ölkənin təxminən beş milyon əhalisi var. Danimarka Avropa Birliyinin üzvüdür, hər iki ölkə cənubi Avropa ölkələrinə ciddi iqtisadi ziyan vuran maliyyə çətinliklərindən daha az təsirlənir. Təqribən otuz il əvvəl bir neçə siyasətçi və tədqiqatçı sosial dövlət xidmətlərinin azalacağını proqnozlaşdırmışdı. Qloballaşmanın Skandinav rifah dövlətinə təzyiq göstərəcəyi və bu rifah modelini qoruyub saxlamağı qeyri-mümkün edəcəyi iddia edildi. Lakin qloballaşmanın yaratdığı inkaredilməz problemlərə baxmayaraq, Skandinav rifah modeli yüksək dərəcədə davamlı və populyar olduğunu sübut etdi (Greve, 2007). Skandinav rifah dövləti çoxölçülüdür və insan rifahının yüksək səviyyəsini hədəfləyir. Yohansson bunu doqquz komponentlə müəyyən edir: **“sağlamlıq, məşğulluq, iqtisadi resurslar, bilik və təhsil, sosial integrasiya, mənzil və qonşuluq, həyat və əmlakın təhlükəsizliyi, istirahət və mədəniyyət və siyasi resurslar”** (Kvist, 2012, 2). Skandinav rifah dövlətlərinin arxasında duran dəyərlər Norveç, İsveç və Danimarkadakı sosial-demokrat partiyalar tərəfindən birləşdirilmişdir. Bu anlayışa görə, vətəndaşlar sosial bir cəmiyyətdə doğulurlar. Sosial Demokratlar tərəfindən yaradılan bir şüar insanları siyasətin mərkəzinə qoyur, **“Xalq üçün Danimarka”** (Christiansen, 2007). Şimal ölkələrində rifah dövləti üçün toxumlar sosial-demokrat partiyalar hökumətə gəlməzdən çox əvvəl əkilmişdir. Buna baxmayaraq, sosial-demokratik model adlanır, çünki sosial dövlətin böyüməsi bu partiyaların hakimiyyətdə olduğu zaman baş verib və buna görə də buna görə hesablanıb. Lakin, qeyd etmək lazımdır ki, Şimali Avropa ölkələrindəki bütün siyasi partiyalar illər ərzində və çox böyük dərəcədə sosial dövlətin əsasları ilə razılaşblar. Ancaq, buna baxmayaraq, bütün üstünlükləri ilə yanaşı bu modelin də tənqidi tərəfləri var:

Tədqiqat

Skandinav modelinin unikal xüsusiyyətləri arasında zahirən ziddiyyətli qütblər arasında tarazlıq var. Bu model kapitalizmin yumşaq, lakin məhsuldar rejimini təmsil edir, yüksək dinamik və çevikdir, lakin o, həm də geniş rifah təminatına və səmərəli bazar tənzimlənməsinə malikdir. O, təkcə iqtisadi deyil, həm də vətəndaş sferasında fərdiyyətçilik və kollektivizm arasında balans yaradır, burada xaricdə universal insan hüquqlarının təşviqi ilə rifahın təmin edilməsində güclü daxili icma hissini birləşdirir. Kiçik iqtisadiyyatları olan digər ölkələr kimi, Bu ölkələr miqyas və əhatə dairəsi üstünlüklərinə nail olmaq üçün açıq bazarlardan çox asılıdırlar. Bununla belə, bəzi müşahidəçilər hesab edirlər ki, inkişaf etmiş sosial hüquqlar mövcud mirasın aşınmasının qarşısını almaq üçün giriş məhdudiyyətlərinə ehtiyac yaradır (Azərbaycan Respublikası, 2011).

Bundan başqa, onlar ümumiyyətlə dövlətə hədsiz yüklənmədən, rifahı təmin edən məsuliyyətli və nisbətən korrupsioner olmayan iqtisadiyyatlar kimi qəbul edilir. Skandinav ölkələri beynəlxalq arenada da fəzilətli oyunçular kimi görünür. Onlar inkişaf etməkdə olan ölkələrlə digərlərindən daha çox sərvətlərini bölüşürlər və geniş korporativ sosial məsuliyyət tətbiq edirlər. Skandinaviya modelinin 21-ci əsr üçün stress sınağı iqlim, qloballaşan bazarlar, miqrasiya və etnik kimlik kimi problemlərin yeni birləşmələrini necə idarə etməsi olacaq. Yeni suallar aşağıdakı sosial və iqtisadi dəyişikliklərlə bağlıdır (Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabineti, 2023).

Yeni çağırışlar və onlara reaksiya

Birincisi, Skandinav modeli 20-ci əsrdə açıq ticarət şəraitində yaxşı fəaliyyət göstərmişdir. 21-ci əsrdə insan və xidmətlərin açıq və kütləvi axını altında işləyə bilcəkmi? Dövlət tərəfindən fəal şəkildə dəstəklənən əmək həmrəyliyi və işçilərlə rəhbərlik arasında etimada əsaslanan münasibətlər Skandinav modelinin xarakterik əlamətləridir. Bu, məhsuldarlığı gücləndirdi və çevik sənaye transformasiyasını asanlaşdırdı. Bununla belə, Skandinav işçi qüvvəsinin ixtisarlara və xəstəlik hallarına qarşı geniş “əmək” hüquqları, onu artan immiqrasiya ilə üzləşə bilən kollektiv maliyyələşdirmə iradəsindən asılıdır.

İkincisi, 21-ci əsr immiqrantlarının getdikcə daha çox müxtəlif və güclü mədəni-etnik kimliklər inkişaf etdirdiyi bir şəraitdə, Skandinav icmaları və universalist ideallar ilə bu necə olacaq? Onlar seqmentli, çoxmillətli, aşağı həmrəylikli cəmiyyətlərə çevriləcəklər, yoxsa üçüncü nəsilə alışı yolu ilə ümumi sosiallaşma olacaq? Skandinaviya güclü dövlət tərəfindən təmin edilən fərdi hüquqlara malik yarımdünyəvi cəmiyyətlərə çevrildi. İndi onlar ənənəvi patriarxal ailə dəyərlərinə və tez-tez sosial təşkilati baxımdan teokratik baxışlarına malik olan yeni immiqrantlar tərəfindən basqı altındadır (Rothstein, 2010).

Üçüncüsü, 20-ci əsrdə Skandinav modelinin uğurunun əsasında yüksək və geniş yayılmış rifah istehlakı dayanır. 21-ci əsrin ekoloji çağırışları ilə bu necə barışacaq? Bir tərəfdən Skandinaviya hökumətləri qlobal kollektiv fəaliyyəti inkişaf etdirmək üçün fəal şəkildə iştirak edirlər. Digər tərəfdən, onlar daxili rifah gözləntilərini yerinə yetirmək üçün güclü təzyiq altındadırlar.

Dördüncüsü, açıq iqtisadiyyatları olan kiçik rifah dövlətləri kimi bu ölkələr yüksək sosial və ətraf mühit standartları altında qlobal ədalətli oyunda maraqlıdırlar. Bugünkü çoxqütblü qlobal dünyada onlar hegemonlar və zəiflər arasında necə manevr edə bilirlər? Əksinə, hegemonlara daha çox ehtiyacı olan Skandinaviya ölkələri, hətta hegemonun siyasəti sərt militarizm və ya kobud beynəlxalq ticarət olsa belə, onunla birlikdə oynamaq məcburiyyətindədirlər. Həm hərbi münaqişələrdə, həm də beynəlxalq ticarətdə humanist və ya sosial və ekoloji narahatlıqlar ən çox yumşaq hüquqi kanallarla həll edilə bilər. Bundan əlavə, qlobal iqtisadiyyatın ekoloji və sosial cəhətdən təkmilləşdirilməsi inkişaf etməkdə olan ölkələrlə də yaxşı qarışmaya bilər (Rothstein, 2001).

Müasir inkişaf yolu

Profilaktik rifah dövlətinə dair məqalələrdə tez-tez Skandinaviya rifah dövlətlərinə istinad edilir (Allmendinger, 2009; Schroeder, 2015; Steinbrück, 2010). Aşağıdakı səbəblərə görə konkret olaraq Skandinaviya sosial siyasətinin sistemli təhlilinin aparılması vacibdir. Birincisi, Skandinaviya ölkələri güclü iqtisadi göstəricilərinə görə uzun müddətdir ki, rifah dövləti siyasətinin qiymətləndirilməsində aparıcı yer tuturlar; minimal yoxsulluq səviyyəsi, korrupsiyanın olmaması və çox yüksək səviyyəli sosial etimad (Rothstein, 2010). Artıq uzun illərdir ki, bu ölkələr Avropanın “ən xoşbəxti”dir. Avropanın həm iqtisadi səmərəliliyi, həm də yüksək keyfiyyətli sosial siyasəti ilə digərlərinə nümunə olan bir regionu olması bu dövlətləri təhlil etmək üçün çox yaxşı bir səbəb kimi görünür. Bu ölkələrin seçilməsinin başqa bir səbəbi və bu tədqiqat üçün həlledici sayıla bilən faktor Skandinav ölkələrinin müasir rifah dövlətinin “hər iki tərəfini” uğurla institusionalaşdırmasıdır (Allmendinger, 2009). Bu “tərəf”lər **hərtərəfli sosial təhlükəsizlik şəbəkəsi** və **yüksək keyfiyyətli təhsil** siyasətidir. Bunu bir tərəfdən sosial təminatla, digər tərəfdən isə təhsil sisteminə ayrılan xərclərin səviyyəsindən aydın görmək olar. Bundan başqa, Skandinaviya ölkələri Avropada əmək bazarına inteqrasiyanın ən yüksək səviyyəsini nümayiş etdirirlər. Gənclərin işsizliyi məsələsinə şimal ölkələrində çox ciddi yanaşılır. Buna görə də təəccüblü deyil ki, bütün bu ölkələrdə gənclər arasında məşğulluğun məqsədyönlü inkişafı üçün geniş proqramlar mövcuddur.

Əsas proqramları aşağıdakı mərhələlərə bölmək olar:

İşsizliyin ilkin dövründə gənclərlə məşğulluq agentliyi arasında aparılan geniş müzakirələrdən sonra fərdi fəaliyyət planları hazırlanır. Bəzən işçilərin hərəkətliliyini yaxşılaşdırmaq üçün ünvanlı müavinətlər ödənilir (Azərbaycan Respublikası, 2006).

İkinci mərhələdə, məşğulluq agentliyi stajlar təşkil edə və ya xüsusi təlimlər keçirə bilər. Üçüncü mərhələdə dövlət sektorunda zəmanətli məşğulluq təklif oluna bilər. İctimai xidmət gənclərin əmək bazarı ilə əlaqəni kəsməməsinə təmin etməlidir. Təlimlərə investisiya qoyuluşu artır.

Bu sxem iki hala əsaslanır. Bir tərəfdən, məşğulluq agentlikləri ilə gənc iş axtaranlar arasında qayğıya əsaslanan yaxın əlaqələr qurulur. Digər tərəfdən, gənclər müxtəlif sanksiya mexanizmləri vasitəsilə - məsələn, maliyyə dəstəyinin azaldılması və ya dayandırılması ilə işə həvəsləndirilir və bəzən onlara təklif olunan işləri qəbul etməyə məcbur edirlər. Yaxın keçmişdə Skandinav hökumətləri fəal əmək bazarı siyasətini daha çox gənc iş axtaranlar üzərində cəmləşdirməyə çalışıblar. Məsələn, 2009-da Danimarkada aşağıdakı xüsusiyyətlərə malik olan **»Unge godt i gang«** (Arbejds-marketsstyrelsen, 2009) layihəsi işə salındı:

İşaxtaranlarla məşğulluq agentliyi arasında məsləhətləşmələr erkən və intensiv şəkildə həyata keçirilir. Savadlılıq bacarıqları sistemli şəkildə qiymətləndirilir. Əgər çatışmazlıqlar aşkar edilərsə,

məqsədyönlü maarifləndirmə tədbirləri həyata keçirilir. Təlim və iş axtararkən müxtəlif qüsurlu və baxılması çətin olan gənclərə xüsusi mentorlar təyin olunur. Bəzən əmək bazarı səlahiyyətliləri psixoloji dəstək də təklif edirlər. İnzibati sosial siyasətin Skandinaviya kontekstində əhəmiyyəti ilk növbədə ailələr üçün profilaktik sosial siyasət yardımı haqqında məlumatlılığın gücləndirilməsinə və maarifləndirilməsinə yönəlmiş xüsusi ailə siyasəti proqramı ilə təsvir olunur: (*»Nationell strat-egie för ett utvecklat föräldrarstöd – En vinst för alla« - İnkişaf etmiş ailəyə yardım üzrə Milli Strategiya – hamı üçün «qələbə»*). 2009-cu ildə İsveç hökuməti 17 yaşına qədər uşaqları olan valideynlərin vəziyyətinin yaxşılaşdırılmasına yönəlmiş layihəyə start verdi. Ümumilikdə 70 milyon İsveç kronu (təxminən 14 milyon manat) mərkəzi hökumət tərəfindən sublayihələrdə istifadəyə verilib. Layihənin məqsədləri aşağıdakılar müəyyən olunub (Jochem, 2011):

- ❖ Fərdi proqramlar müəyyən hədəf qruplarına yönəldilmir və məcburi xarakter daşıyır.
- ❖ Onlar tək-cə problemlı qruplar deyil bütün valideynlər üçün açıqdır.
- ❖ Valideynlər arasında əlaqə gücləndirilməli, “ailə mərkəzləri”nin sayı artırılmalıdır.

Azərbaycanda sosial xidmətin təşkili

Azərbaycanda sosial xidmət sisteminin 100 ildən çox tarixi vardır. Hələ ötən əsrin əvvəllərində Bakıda neft bumunun yaratdığı sənaye inkişafı bu sahədə özü ilə bərabər bəzi qanun və qaydaların da yaranmasına səbəb oldu. İstehsalatda bədbəxt hadisələrlə bağlı, fəhlələrin sığortası ilə bağlı qanunlar qəbul olundu. 1917-ci ildə Bakı Fəhlə və Əsgər Deputatları Soveti “8 saatlıq iş günü haqqında” sahibkarlarla razılaşdırılmış bəyannamə etdi. Bəyannamə həmçinin, fəhlələr üçün normal iş şəraitini də nəzərdə tuturdu. 1918-ci ildə, müstəqil Azərbaycan dövlətinin yaradılması ilə Azərbaycanda sosial müdafiə və əmək sistemi quruldu. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti elə qurulduğu 1918-ci ildə Əmək Nazirliyini, 1919-da isə bu nazirliyin nəzdində işçilərin hüquqlarını qorumaq məqsədilə Əmək Müfəttişliyini təsis etdi. Sovet Rusiyası tərəfindən 1920-ci il işğalına qədər AXC ölkədə bir çox sosial islahatlar aparmağı bacardı. Təhsil, səhiyyə, mədəni quruculuq sahəsində önəmli addımlar atıldı. 1920-ci ildə Sovet işğalı ilə Azərbaycan sosialist sistemin tərkibinə daxil oldu və bu əvvəlki ilə müqayisədə tam fərqli idi. İnsanların əmlakı müsadirə olundu, fərdi mülkiyyət ləğv olundu və bütün var-dövlət dövlətin tabeliyinə verildi. Faktiki olaraq, sosialist sistem qurmaq adı altında xalqın sərvəti əlindən alınaraq talanır, yerli sovet məmurları tərəfindən mənimsənir və Moskvaya daşıyırdı. II Dünya Savaşı zamanı bu daha kəskin xarakter aldı, hərbi ehtiyaclar üzündən kəndlilərin demək olar ki, bütün əkib-becərdiyi məhsul cəbhəyə daşınırdı, əhali arasında aclıq kütləvi xarakter alırdı. 20 ildən çox davam edən zorakı kollektivləşdirmə siyasəti dünya savaşının bitməsiylə demək olar yekunlaşdı. 1950-ci illərdə SSRİ, o cümlədən Azərbaycan da sosial-iqtisadi baxımdan özünə gəlməyə, dirçəlməyə başladı. Kənd əhalisinə qarşı basqılar azaldıldı, yeni rəhbərliyin gəlişi ilə əhaliyə qarşı siyasətdə yumşalma müşahidə olundu. 1956-cı ildə Pensiya qanunu qəbul olundu və əhalinin böyük bir hissəsinin rifahına müsbət təsir istiqamətində böyük addım oldu, yaşa görə pensiya müəyyən olundu və pensiya proqramları genişləndirildi. 1971-ci ildə Azərbaycan SSRİ-nin Əmək Qanunları Məcəlləsi qəbul olundu və bu insanların sosial müdafiəsinin gücləndirilməsi sahəsində önəmli addım oldu. 1987-ci ildən başlayaraq, artıq Sovet İttifaqı çökməyə, o cümlədən bu blokun daxilində olan ölkələrdə də sosial-iqtisadi münasibətlər pisləşməyə başladı. İqtisadi böhranla bərabər, dövlətlərin bir-birinə ərazi iddiaları, erməni separatçılığı Azərbaycanda ümumi vəziyyətə çox pis təsir göstərirdi (Azərbaycan Respublikası, 2017).

Uzunmüddətli mübarizədən sonra 1991-ci ildə Azərbaycan müstəqil olsa da, Qarabağda erməni separatçılığı və nəticədə 1992-ci ildə başlayan savaş ölkəni çox pis duruma saldı. Bir tərəfdən hakimiyyət böhranı, digər tərəfdən ərazilərin işğalı və yüz minlərlə insanın öz yurdlarından didərgin düşməsi ölkəmizdə onsuz da yaxşı olmayan sosial, iqtisadi vəziyyəti daha da ağırlaşdırdı. 1994-cü ildə “Əsrin müqaviləsi”nin imzalanması ölkənin iqtisadi dirçəlişi üçün yol açdı. 1997-ci ildə Sosial sığorta haqqında qanun qəbul edildi. 2000-ci illərdən başlayan ölkənin iqtisadi dirçəlişi, rifahı ilə bərabər sosial müdafiə sahəsində əvvəlki qanunlara da əlavə və dəyişikliklər edildi, yeni qanunlar qəbul olundu. 2002-ci ildə Azərbaycanda bu sahədə əsas dövlət qurumu olan Dövlət Sosial Müdafiə Fondunun fəaliyyəti genişləndirildi. 2006-cı ildə Əmək Pensiyları haqqında qanuna dəyişiklik edilərək, bu sahədə qanunvericilik dəqiqləşdirildi. 2011-ci ildə Sosial Xidmət haqqında qanunun qəbulu ilə bu sahəyə yeni baxış, yeni yanaşma ortaya qoyuldu. Bu qanun həm də sosial xidmət

sahəsində ilk önəmli hüquqi əsas olmaqla, ölkədə yeni sosial xidmət müəssisələrinin açılmasına təkan verdi. Daha sonra, İşsizlikdən Sığorta və Məşğulluq haqqında qanunların qəbul edilməsi ilə bu sahədə qanunvericilik genişləndirildi və müvafiq xidmətlər daha çox əhali qruplarına aid edildi. 2018-ci ildə DOST agentliyi, 2020-ci ildə Sosial Xidmətlər Agentliyinin yaradılması ölkədə bu sahədə iş prosesini təkmilləşdirməyə və daha yaxşı fəaliyyət göstərməyə hesablanmış addımlar oldu. Bu qurumlar birbaşa şəxslərlə işləməyə, bu sahədə tez və maneəsiz fəaliyyətə hesablanıb. 2023-2026-cı illəri əhatə edən Sosial Xidmət sahəsində Dövlət Proqramı bu sahənin inkişafına və səmərəliliyin artırılmasına hesablanıb. Ümumilikdə götürdükdə, Azərbaycanda sosial xidmət və müdafiə sahəsində geniş əhatəli və mütərəqqi qanunvericilik və bunu edəcək müvafiq orqanlar mövcuddur. Bu sahədə əsas qanun isə 2011-ci ildə qəbul edilmiş "Sosial xidmət haqqında" Azərbaycan Respublikası Qanunudur. Qanunda sosial xidmətin göstərilməsi, onun növləri və bunun təminatçıları, bu sahədə könüllü fəaliyyəti və dövlət qurumları üzərinə düşən məsuliyyət, habelə ciddi riayət olunması sahəsində məsələlər aydın şəkildə qeyd edilib (Schroeder, Futh, Jantz, 2015).

2 sistem arasında oxşar və fərqli cəhətlər:

Müasir Azərbaycanla Skandinaviyanın sosial xidmətlər sahəsində praktikasının müqayisə etdikdə burada müəyyən qədər oxşar cəhətlər tapmaq mümkündür. Həm Azərbaycan, həm də Skandinav ölkələrində dövlətin sosial sahədə iştirakı, bəzi hallarda müdaxiləsi xeyli güclüdür. Bu, Azərbaycanda daha çox inzibati yolla olsa da, Skandinav ölkələrində dövlət qurumları, sahibkarlıq müəssisələri, vətəndaş cəmiyyəti və yerli idarəetmə qurumları (bələdiyyələr) birgə, əlaqələndirilmiş şəkildə fəaliyyət göstərir (Hodge, Greve, 2007).

Oxşar cəhətlər:

- Sosial müdafiə və yardım sahəsində dövlətin fəaliyyəti genişdir və bəzi hallarda müdaxilə nəzərdə tutulur.
- Pensiya təminatı önəmli yer tutur və əmək sahəsində münasibətlər ciddi tənzimlənir.
- Sosial siyasət sahəsində qayda və normalar mərkəzləşdirilmiş halda, birbaşa dövlətin nəzarətindədir.
- Hər ikisində dövlətin məqsədi kasıblığın azaldılması, ehtiyacı olanlara yardım etməkdir.
- Hər ikisində pulsuz tibbi sığorta mövcuddur.

Fərqli cəhətlər:

- Skandinav ölkələri sosial rifah dövlətləridir və orada bu sahəyə geniş resurslar və investisiya ayrılır. Ümumi Daxili Məhsulun böyük hissəsi sosial sahəyə ayrılır.
- Sosial yardım və sığorta universal xarakter daşıyır. Azərbaycanda isə bu daha çox aztəminatlı və heç bir təminatı olmayan şəxsləri nəzərdə tutur.
- Azərbaycandan fərqli olaraq, vergilər daha yüksəkdir və bundan gələn gəlir əhalinin rifahına, sosial xidmətlərin maliyyələşdirilməsinə yönəlik.
- Sosial siyasətə mərkəzləşdirilmiş nəzarət olsa da, bu siyasətin icrası lokal, bələdiyyə və şəhər şuraları tərəfindən həyata keçirilir, həmçinin könüllü iştirakçılıq, müxtəlif sosial qrupların və vətəndaş cəmiyyəti təşkilatlarının da fəal fəaliyyəti müşahidə olunur. Azərbaycanda isə bu tam mərkəzləşdirilmiş, müvafiq nazirlik və Dövlət Sosial Müdafiə Fondu tərəfindən həyata keçirilir və kənar iştirakçılıq, xeyriyyəçilik məqsədi istisna olmaqla, yoxdur.
- Azərbaycanda bu sahədə fəaliyyət göstərən şəxslərin sosial iş və xidmətlər sahəsində peşəkar təhsili və təlimi olması önəmli deyil, Skandinav ölkələrində isə bu şərtdir.
- Skandinav ölkələrində sosial xidmət universaldır və sosial bərabərlik prinsipinə ciddi əməl olunur, təbəqələşmənin azaldılmasına çalışılır. Azərbaycanda isə bu xüsusi həssas qruplara hədəflənir və sosial bərabərlik önəmli deyil.
- Azərbaycandan fərqli olaraq, Skandinaviyada tibbi sığorta hərtərəfli şəkildə bütün tibbi xidmətləri əhatə edir.

Skandinaviya sosial xidmət sahəsinin təcrübəsindən istifadə yolları

Şimal modeli adlandırılan bu sosial siyasət tiplərinin də özünəməxsus çətinlikləri, qüsurları vardır. Ancaq, buna baxmayaraq bu gün dünyada aparıcı sosial model mövqeyini qoruyub saxlaya bilib. Bu da onun tədricən zamanın tələblərinə uyğunlaşması, innovasiyaları tətbiq etməsi olub. Əvvəlcə onu bilmək lazımdır ki, bu modellərdən hər hansını tətbiq etmək üçün bunu etmək istəyən

dövlətin güclü resursları, o cümlədən peşəkar kadr və yetərli maliyyə vəsaiti, sabit və xalq tərəfindən inanılan idarəetmə modeli və bir-birindən müstəqil dövlət qurumlarının qarşılıqlı fəaliyyəti lazımdır. Korrupsiyanın olmaması, olsa belə minimum həddə olması, iqtisadi azadlıqlar, demokratik idarəçilik və insan hüquqlarının güclü təminatı Skandinav modelini işlədən əsas xüsusiyyətlərdir. Həmin ölkələrin tarixinə də nəzər saldıqda, indiki mövqelərinə yalnız uzunmüddətli sosial, iqtisadi və siyasi islahatlardan keçərək gəlmələri, bütün bu sadalananlara ciddi əməl edilməsinə əsasən mümkün olduğu görünür. Ona görə də, Şimal modelini tətbiq etmək istəyən istənilən dövlət bunlara əməl etməlidir, yalnız, yuxarıdakı faktorlar yerinə yetirildikdən sonra bu modeli həyata keçirmək mümkündür. Açıq xarakterinə baxmayaraq, Skandinav sosial xidmət modeli həm də ciddi nəzarət tələb edir. Dövlət sosial yardım üçün ödədiyi vəsaitin hara və necə xərclənməsini müşahidə edir, eyni zamanda vətəndaşlarda asılılıq yaratmamaq üçün onları özləri üçün iş tapmağa təşviq edir, bu sahədə kurslar, təlim və staj proqramları ilə dəstək göstərir. Çünki, sosial müdafiə məqsədilə xərclənən vəsait boşuna və ya digər məqsədlər üçün xərclənməməli, həqiqətən ehtiyacı olanlara verilməlidir. Demək olar ki, burada əsas məsuliyyət vətəndaşın üzərinə düşür, dövlət onu pulsuz təhsil, səhiyyə və sosial qayğı ilə əhatə edir, ondan tələb olunan tək məsələ isə buna bağlı qalmaması, özünü inkişaf etdirməsi və işləməsidir. Özü ilə iqtisadi, sosial mobillik yaradan bu sistem universal və bərabərçi xarakteri ilə cəmiyyətdə ifrat təbəqələşmənin və beləliklə də bundan yarana biləcək çətinliklərin, cinayətlərin qarşısını sonradan almış olur. Dəqiq metodların yerli kontekstə uyğunlaşdırılması tələb olunsada, burada bir neçə əsas yanaşma var (Vəliyev, 2011):

1. Sosial müdafiəyə universal baxışın qəbul edilməsi

İnklüziv əhatə dairəsi:

Skandinaviya sistemləri səhiyyə, təhsil və işsizlik müavinətləri kimi sosial xidmətlərə universal çıxışa güclü diqqət yetirir. İnkişaf etməkdə olan ölkələr əhatə dairəsinin tədricən genişləndirilməsi istiqamətində işləyə bilər – ən həssas qruplardan başlayaraq və nəhayət, resurslar artdıqca daha universal sistemlərə doğru hərəkət edə bilər.

Ədalət və sosial birlik:

Universal model bərabərsizliyin azaldılmasına və sosial həmrəylik hissinin təşviqinə töhfə verə bilər. Tam replikasiya dərhal mümkün olmasa belə, universal elementlərin məqsədyönlü proqramlara inteqrasiyası daha güclü sosial təhlükəsizlik şəbəkəsi qura bilər (Danimarka Əmək Nazirliyi, 2009–2010).

2. Mərkəzsizləşdirmə və yerli səlahiyyətlərin verilməsi

Xidmətlərin göstərilməsində yerli muxtariyyət:

Skandinaviyada bələdiyyələr çox vaxt yerli ehtiyaclara cavab verən sosial xidmətlərin layihələndirilməsi və həyata keçirilməsində əhəmiyyətli muxtariyyətə malikdirlər. İnkişaf etməkdə olan ölkələr xidmətlərin idarə edilməsini qeyri-mərkəzləşdirə və yerli hökumətlərə öz icmalarının spesifik çağırışlarına cavab vermək üçün proqramlar hazırlamaq səlahiyyətini verə bilər.

Cəmiyyətin iştirakı:

Yerli qrupların, o cümlədən icma təşkilatlarının və QHT-lərin cəlb edilməsinin təşviqi xidmətlərin həssas və mədəni baxımdan uyğun olmasını təmin edə bilər.

3. Peşəkar bacarıqlara və təlimlərə investisiya qoyuluşu

Sosial iş peşəsinin gücləndirilməsi:

Skandinaviya ölkələri öz sosial işçilərinin hazırlanmasına və davamlı peşəkar inkişafına böyük sərmayə qoyur. İnkişaf etməkdə olan ölkələr təlim müəssisələri yarada və ya gücləndirə, qabaqcıl beynəlxalq təcrübələri qəbul edə və ixtisaslı sosial işçilər yaratmaq üçün karyera yolları yarada bilərlər.

Bilik mübadiləsi proqramları:

Təqaüdlər, təcrübələr və Skandinaviya institutları ilə tərəfdaşlıq kimi təşəbbüslər təcrübə və innovasiyaların ötürülməsini asanlaşdırır.

4. Davamlı maliyyələşdirmə modellərinin inkişafı mütləqdir.

Proqressiv vergitutma və yenidən bölüşdürmə:

Skandinaviya ölkələri tərəfindən tətbiq edilən yüksək vergi modeli hamı üçün tətbiq oluna bilməz; buna baxmayaraq, inkişaf etməkdə olan ölkələr mütərəqqi vergitutmanı araşdırır və büdcənin sosial

xidmətlərə yönəldilməsinə üstünlük verə bilərlər. Bu, vergi bazasını genişləndirən və zamanla bərabərsizliyi azaldan mərhələli islahatları əhatə edə bilər.

Dövlət-özəl tərəfdaşlığı:

QHT-lər və özəl sektor partnyorları ilə əməkdaşlıq dövlət maliyyələşdirməsini artırmağa və xidmətlərin çatdırılmasına innovativ həllər gətirməyə kömək edə bilər.

5. Sübuta əsaslanan siyasətin və məlumatlara əsaslanan qərar qəbul etmə proseslərinin həyata keçirilməsi çox vacibdir.

Skandinaviya ölkələri sosial siyasətlərini zamanla təkmilləşdirməyə imkan verən hərtərəfli məlumatların toplanması və qiymətləndirilməsi mexanizmlərinin hazırlanmasına və saxlanmasına güclü önəm verirlər. İnkişaf etməkdə olan ölkələrdə informasiya sistemlərinin inkişafına investisiya qoyuluşu və tədqiqat potensialının artırılması yerli ehtiyacların başa düşülməsi, tərəqqinin izlənilməsi və dəlillərə əsaslanan siyasətlərin tənzimlənməsi üçün vacibdir (Sayfutdinova, 2015).

Skandinaviya rifah sistemlərinin əlavə əsas elementi səhiyyə, təhsil və məşğulluq kimi müxtəlif sektorların əlaqələndirilməsidir. İnkişaf etməkdə olan ölkələr tərəfindən integrasiya olunmuş yanaşmanın mənimsənilməsi daha səmərəli və effektiv xidmətlərin göstərilməsi ilə nəticələnə bilər.

6. Profilaktik və İcma Əsaslı Yanaşmaların vurğulanması

Erkən Müdaxilə Strategiyaları:

Erkən uşaqlıq təhsili və icma sağlamlıq proqramları kimi profilaktik tədbirlər Skandinaviya yanaşmasının əsasını təşkil edir. İnkişaf etməkdə olan ölkələr uzunmüddətli sosial problemlərin aradan qaldırılması üçün erkən müdaxilələrə diqqət yetirə bilərlər.

Yerli reallıqlara uyğunlaşdırılmış xidmətlərin göstərilməsi:

Ən yaxşı təcrübələri götürməklə yanaşı, onları yerli mədəni, iqtisadi və siyasi reallıqlara uyğunlaşdırmaq vacibdir. Pilot proqramların həyata keçirilməsi və mərhələli yanaşma bu yanaşmaların daha geniş şəkildə tətbiqindən əvvəl sınaqdan keçirilməsini və təkmilləşdirilməsini asanlaşdırır (İsveç Səhiyyə və Rifah Nazirliyi, 2013).

Uğurlu formül axtarışında

Skandinaviya təcrübəsindən də göründüyü kimi, bir sıra universal prinsiplərin, mərkəzsizləşdirilmiş yanaşmanın, bacarıqların gücləndirilməsinin, davamlı maliyyələşdirmənin, sübuta əsaslanan siyasətin və icma yönümlü strategiyaların qəbul edilməsinin inkişaf etməkdə olan ölkələr üçün faydalı olacağı aydındır. *Belə uyğunlaşmanın məqsədi sistemin tamamilə təkrarlanması olmamalıdır; sosial inklüzivliyi təşviq edən, bərabərsizliyi azaldan və nəticədə davamlı sosial təhlükəsizlik şəbəkələri yaradan uyğunlaşabilən dərslərin çıxarılması olmalıdır.* Bu yanaşmalar diqqətlə həyata keçirildikdə və uyğunlaşdırıldıqda, inkişaf etməkdə olan ölkələrin unikal ehtiyaclarını ödəməyə qadir olan sosial xidmətlərin inkişafına dəstək ola bilər. Ümumilikdə götürdükdə, ədalətsiz qatı kapitalist və utopik kommunist sistemləri arasında ən yaxşı yol kimi görünən Skandinav (Şimal) modeli bütün inkişaf etməkdə olan, o cümlədən Azərbaycan üçün də ən uyğun model ola bilər. Həm Skandinav ölkələri, həm də Azərbaycanda əmək bazarında dövlət sektorunun (bütcdən maliyyələşən iş yerlərinin) geniş yer tutması da bu modelin ölkəmizdə tətbiqini asanlaşdıran məsələlərdəndir. Bu gün bir çox inkişaf etmiş ölkələrin qarşısında duran problem iqtisadi inkişafın qorunması ilə sosial rifahın yüksəldilməsi arasında tarazlığı necə saxlamaqdır ki, iqtisadi artımın fəsadlarını yüngülləşdirsin. Ölkələr bir tərəfdən vergi dərəcələrini aşağı saxlamaq və rəqabət qabiliyyətini saxlamaq üçün tənzimləmələri yüngülləşdirmək üçün təzyiqlərlə üzləşirlər; digər tərəfdən, gəlir bərabərsizliyini azaldan və sosial təhlükəsizliyi gücləndirən yenidən bölüşdürmə siyasətini maliyyələşdirmək üçün vergiləri artırmaq yolunu tutur. Vergilər və transfertlər vasitəsilə yenidən bölüşdürülmə sosial siyasətin əsas məqsədidir. Faydalar universaldır və sınaqdan keçib. Burada insanın heç bir fayda alıb-almaması deyil, alacağı faydanın miqdarını müəyyən edir. Bir insanın nə qədər sosial təminat müavinətləri ala biləcəyini və nə qədər müddətə ala biləcəyini tənzimləyən aydın, ictimaiyyətə məlum qaydalar var (Kangas, Kvist, 2018).

Şimal modelinin əsas yeniliklərindən biri səmərəli əmək bazarının hərtərəfli sosial təminat sistemi ilə uzlaşdırılmasıdır. Məsələn, Danimarkanın “**çevik təhlükəsizlik**” sistemi əmək bazarının çevikliyini məşğulluq təhlükəsizliyi ilə birləşdirdiyini iddia edir. “Çevik təhlükəsizlik” üç komponentdən ibarətdir:

- (a) Çevik əmək bazarı;
- (b) Səxavətli işsizlik sığortası (İS) müavinətləri;
- (c) Fəal əmək bazarı proqramları (FƏBP).

Bunların hər üçü bir-birini tarazlaşdırmaq üçün lazımdır. Çevik əmək bazarı işçilərin işə götürülməsi və işdən çıxarılması baxımından, işəgötürənlər üçün əməyin maya dəyərini aşağı salır və iqtisadi rəqabət qabiliyyətini artırır. İşçilər üçün yaratdığı qeyri-müəyyənlik və dəyişkənlik, qismən işçi ödəmələri və əsasən dövlət tərəfindən maliyyələşdirilən İşsizlik Sığortasının faydaları ilə azaldılır.

İşləkliyi və tətbiqiliyi

Skandinav, digər adla Şimal sosial rifah modelini sosial-siyasi xarakterinə görə bəzən **sosial demokratik kapitalizm** adlandırılır (Kaneworthy, 2023). Həqiqətən də bu model adıçəkilən üç sistemin xüsusiyyətlərini özündə birləşdirir. Belə uğurlu modelin tətbiq imkanlarını asanlaşdıran daha bir amil də insanların iş etikasına və həyat tərzi ilə bağlıdır. Bunu tətbiq etmək üçün təkcə müvafiq siyasi və iqtisadi sistemləri qəbul etmək yetərli deyil, insanların iş etikasına və məsuliyyəti, şəxsi davranışları da önəmlidir. Bir tədqiqatçının dediyi kimi “*Şimal ölkələrində şəxsi məsuliyyət və işlə birləşən güclü sosial normalar bu cəmiyyətlərin səxavətli rifah sistemlərinin əxlaqi zərərlərinin qarşısını almaqda xüsusi rol oynadı*”. Modelin işləkliyinin təmini üçün vətəndaşların təkcə dövlətə yox, bir-birlərinə olan inamı da mühümdür. Bütün bunlar olduğu halda, Skandinav modelinin digər ölkələrdə tətbiqi problem deyil. Şimal modeli yerli mədəni və tarixi reallığa uyğunlaşdırılmalıdır. Ölkənin daxili reallığına məhəl qoymamaq daha çox uğursuzluğa səbəb ola bilər. Perulu iqtisadçı Hernando de Soto “**Kapitalın sirri**” adlı kitabında bu məsələlərə aydınlıq gətirib. Soto, bir çox yoxsul ölkələrin Qərbi təqlid etməyə çalışmasını əsas çatışmazlıq kimi görür, mövcud sistemə gətirib çıxaran tarixi inkişafa baxmaq əvəzinə, birbaşa, olduğu kimi kopyalamağı yanlış hesab edir. Yüzlərlə illik inkişafı asanlıqla keçmək olmaz. Müəllifin danışdığı əsas məsələ hüquq sisteminin legitimləşdirilməsidir. Qanunlar və qaydalar vətəndaşların əxlaqından və inanclarından tamamilə ayrıla bilməz. Bu modelin tətbiqi üçün daha uyğun yerlər güclü ictimai institutları və mövcud sosial təhlükəsizlik şəbəkələri olan digər yüksək gəlirli ölkələrdə (məsələn, Almaniya, Niderland, Kanada). Azmillətli, tərkibində etnik qruplar az olan kiçik və ya orta ölçülü ölkələr də bu model üçün uygundur. Məhdud fiskal imkanları, böyük kölgə iqtisadiyyatları və ya siyasi qeyri-sabitliyi olan inkişaf etməkdə olan ölkələrdə bu modelin tətbiq imkanları daha azdır, eyni zamanda, sərvətlərin yenidən bölüşdürülməsi ilə bağlı konsensusun olmadığı yüksək dərəcədə müxtəliflik və ya qütbləşmiş cəmiyyətlər də bunu həyata keçirmək çətindir. Modelin *Universal səhiyyə və təhsil, aktiv əmək bazarı proqramları, ödənişli valideyn məzuniyyəti və subsidiyalaşdırılmış uşaq baxımı və progressiv vergi islahatları* elementləri yerli sistemə daha asanlıqla uyğunlaşdırıla bilər (Kangas, Kvist, Fritzell, Hvinden, 2012).

Nəticə

Yuxarıdakı təhlil və analizlərdə Skandinav modelini və onun tərkib hissələrini kifayət qədər aydın şəkildə gördük. Uğurlu, uzun illərin sınağından keçmiş bir model olması onun digər ölkələrdə də tətbiq imkanları barədə suallar yaradır. Skandinav sosial təminat sistemi dövlətin gəlirlərin bərabərliyini və sosial təhlükəsizliyi təmin etməyə çalışmalı olduğu inancına əsaslanır. Əlbəttə, heç bir modeli tam şəkildə digər ölkələrə tətbiq etmək mümkün deyil, çünki cəmiyyət, idarəetmə və insanların psixologiyası fərqlidir. Şimal modeli uzun tarixin, mədəniyyətin, qanunların, qaydaların və s. məhsuludur. Bunların çoxunu dərhal digərinə tətbiq etmək olmaz. Skandinav modelinin güclü tərəfləri əsasında inkişaf etməkdə olan ölkələr öz sosial xidmət sistemlərinin təkmilləşdirilməsi üçün bir sıra prinsip və təcrübələri uyğunlaşdırıla bilər. Bu modelin böyük bir hissəsini insanlar arasında **yüksək inam səviyyəsi** təşkil edir. Bu etibar səviyyəsi olmadan ciddi dəyişiklik mümkün deyil. Etimadı qanuniləşdirmək olmaz. Bunu qurmaq vaxt tələb edir. Lakin, Skandinav modelinin ölkələrdə şəffaflığı və bərabərliyi təşviq edən bir çox qanunları təşviq etməsi kimi bir çox aspektləri zamanla etimadın qurulmasına kömək edir. Əgər bərabərsizlik daha azdırsa və daha çox şəffaflıq varsa, insanlar da bir-birlərinə daha çox güvənməyə meyllidirlər. Yüksək səviyyəli bərabərsizlik

inamsızlığın yaranmasına səbəb olur. Skandinaviyada qanunlar və qaydalar işləyir, çünki bunlar həmin xalqların artıq, sahib olduğu etika və əxlaqı əks etdirir. Bunu insanların tamamilə fərqli olduğu başqa bir ölkəyə eynilə köçürmək/tətbiq etmək olmaz. Bu, təcridi bir proses olmalıdır. Övvəlcə sistemi insanların xarakterinə uyğunlaşdırmaq, sonra da, təcridən insanları Şimal modeli istiqamətinə yönəltmək lazımdır. Skandinaviya modelinin güclü tərəfləri əsasında inkişaf etməkdə olan ölkələr öz sosial xidmət sistemlərinin təkmilləşdirilməsi üçün bir sıra prinsip və təcrübələri uyğunlaşdırma bilirlər. **Almaniya** - *səxavətli valideyn məzuniyyəti və güclü peşə təhsili*, **Çili və Cənubi Koreya** - *universal pensiya və səhiyyə modelləri*, **ABŞ** - *məqsədyönlü hədəf proqramları*, bu modelin göstərilən elementlərin qəbul edərək tətbiq edirlər. Skandinaviya rifah modeli orijinal halında praktiki və yüksək səmərəlidir, lakin, o, bütövlükdə universal olaraq tətbiq oluna bilməz. Onun *universallıq, bərabərlik və güclü sosial dəstək* prinsipləri yerli siyasi, mədəni və iqtisadi reallıqlara uyğunlaşdırılmaq şərti ilə başqa yerlərdə siyasi islahatlara təkan verə bilər. Modeli topdan köçürmək əvəzinə, seçmə uyğunlaşdırma ən əlverişli yoldur.

Ədəbiyyat

1. Azərbaycan Respublikası. (2011). *Sosial xidmət haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu* (Qəbul tarixi: 21 iyun 2011-ci il, № 163-IVQ). <https://e-qanun.az/framework/22036>
2. Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabineti. (2023). *Azərbaycan Respublikasında sosial xidmət elmləri üzrə 2023–2026-cı illər üçün Dövlət Proqramı*. <https://nk.gov.az>
3. Azərbaycan Respublikası. (2006). *Əmək pensiyaları haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu* (Qəbul tarixi: 7 fevral 2006-cı il, № 54-IIIQ). <https://e-qanun.az/framework/11633>
4. Azərbaycan Respublikası. (2017). *İşsizlikdən sığorta haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu* (Qəbul tarixi: 30 iyun 2017-ci il, № 768-VQ). <https://e-qanun.az/framework/36153>
5. Kenworthy, L. (2023). *Yaxşı cəmiyyət*. Kaliforniya Universiteti-San Dieqo.
6. Rothstein, B. (2001). Ümumi rifah dövləti sosial dilemma kimi. *Rasionalıq və Cəmiyyət*, 13(2), 213–233. <https://doi.org/10.1177/104346301013002004>
7. Rothstein, B. (2010). Xoşbəxtlik və rifah dövləti. *Sosial Tədqiqatlar: Beynəlxalq Rüblük*, 77(2), 441–468.
8. Jochem, S. (2011). *Skandinaviya əmək və sosial siyasət: Profilaktik rifah dövləti üçün modellər*. Friedrich Ebert Stiftung, Beynəlxalq Siyasət Təhlili. <https://library.fes.de/pdf-files/id/ipa/08264.pdf>
9. Schroeder, W., Futh, SK, & Jantz, B. (2015). *Konvergeniya vasitəsilə dəyişiklik? Müqayisədə Avropa rifah dövlətlərinin islahat tədbirləri*. Friedrich Ebert Stiftung, Tədqiqat. <https://library.fes.de/pdf-files/id/ipa/11449.pdf>
10. Hodge, G., Greve, C. (2007). Dövlət-özəl tərəfdaşlıq: Beynəlxalq fəaliyyətin icmalı. *Dövlət İdarəçiliyi İcmalı*, 67(3), 545–558. <https://doi.org/10.1111/j.1540-6210.2007.00736.x>
11. Danimarka Əmək Nazirliyi. (2009–2010). *Aktiv məşğulluq səylərinin cavabdehliyi və idarə edilməsi haqqında Akt, Aktiv məşğulluq fəaliyyəti haqqında Akt və Xəstəlik Müavinətləri haqqında qanuna uyğun olaraq pilot sxemlərə dair İcra Sərəncamı* (BEK no. 998-1001). <https://www.retsinformation.dk>
12. İsveç Səhiyyə və Rifah Nazirliyi. (2013, sentyabr). *İnkişaf etmiş idarəetmə sistemləri üçün Milli Strategiya – Hər kəs üçün əsas* (N: S201.010).
13. Vəliyev, A. (2011). *Azərbaycanda sosial inklüzivlik*. <https://www.academia.edu/4460587>
14. Sayfutdinova, L. (2015). Qeyri-rəsmiləşdirən dövlətlə rifah danışıqları: Postsovet Azərbaycanında rəsmi və qeyri-rəsmi təcrübələr. *Caucasus Analytical Digest*, (74), 5–9. <https://doi.org/10.3929/ethz-a-010608893>
15. Kangas, O., Kvist, J. (2018). *Nordik rifah dövlətləri*. Routledge.
16. Kangas, O., Kvist, J., Fritzell, J., & Hvinden, B. (2012). *Sosial bərabərliyin dəyişdirilməsi: 21-ci əsrdə Nordic rifah modeli*. Bristol Universiteti, Policy Press.